

Исмаилова Г.

ТАЗАБЕК САМАНЧИН – КӨРҮНҮКТҮҮ ФИЛОЛОГ ОКУМУШТУУ

Исмаилова Г.

ТАЗАБЕК САМАНЧИН – ВЫДАЮЩИЙСЯ УЧЕНЫЙ ФИЛОЛОГ

Тазабек Саманчиндин 100 жылдыгына карата

Тазабек Саманчин кыргыздын алгачкы интеллигенциясынын ири өкүлдөрүнүн бири. Биринчилерден болуп, 40-жылдары илимий даража алууга жетишкен тунгуч илимпоз-филолог, сынчы, адабият таануучу, прозачы, драматург, котормочу жана агартуучу болгон. Ал Октябрь революциясынан кийинки улуттук маданияттын түптөлүшүнө өзүнүн атуулдук чоң салымын кошкон көрүнүктүү инсан. Бирок тилекке каршы, Тазабек Саманчинди гуманитардык интеллигенциянын улуу муундарынын өкүлдөрү жакшы билсе да, кийинки муун өкүлдөрү анын өмүр жолу менен ишмердигин анча деле билишпейт дээр элек, билсе да көз алдыларына ачык-айкын элестете алышпайт. Ал эми кайра куруу жана эгемендүүлүк жылдарында торолуп өскөн кийинки жаштар Тазабек Саманчин жөнүндө негизинен кабарсыз десек жаңылбасак керек. Себеп дегенде, совет доорунда идеологиялык жактан куугунтукка алынып, түрмөгө камалып, андан соң руханий-психологиялык азаптанууларды баштан кечирип жүрүп, арманда көз жумган Тазабек Саманчин жөнүндө СССР тушунда деле, айрыкча 60-70-жылдарда басма сөз беттеринде, китептерде, радиодо, телевидениеде даңаза түрүндөгү кеп-сөздөр, эл-журтка жарыя айтылган аңгемелер болгон эмес. Изилдөө жүргүзүп көргөнүбүздө таланттуу инсандын эмгектерин пропагандалаган мындай материалдарды таппаганыбызды маалымдай кеткибиз келди. Кыясы, замандаштары саясий айып тагылып, куугунтукталган адам тууралуу (акталган күндө да), калыс сөздөрүн айты сиңирген эмгегин белгилөөдөн чочулашкан сыяктуу. Ал эми эгемендүүлүк доору келгенде, мурда репрессияга дуушар болушкан же чыгармалары идеологиялык жактан зыяндуу деп эсептелип, «кара сандыкка» жабылган чыгармачыл инсандар жөнүндө кайра, кайра жазылып, көптөгөн даңаза сөздөр үстөкө-босток айтылса да, эмнегедир Тазабек Саманчин жөнүндө сөз аз. Бирин-экин макаланы эсепке албаганда, бул тагдыры татаал көрүнүктүү инсан тууралуу кең-кесири кеп жүрбөй келет. Мындай болгондон кийин соңку муундар кандайча Тазабек Саманчинди билмек?

Быйыл Тазабек Саманчиндин туулганына 100 жыл толот. Ушул маараке жылында алгачкы кыргыз илимпозу жөнүндө кеңири сөз болот го

деген үмүттөбүз. Биздин бул макалабыз ошол чоң сөздүн башталышы катары жазылды.

Байкап көрсөк, Тазабек Саманчиндин өмүр баянынан маалымат берген справкаларда, макалаларда адат катары анын кедей батрактын үй-бүлөсүндө туулганы, кичинекейинен жетим калып, ар кимдин колунда чоңойгону айтылат. Бирок анын балалыгы чынында кандай болгону жөнүндө конкреттүү фактылар келтирилбейт. Чындыгында, Тазабек Саманчин сыяктуу көрүнүктүү адамдын өмүр башатынын фактылары менен эпизоддору, урунттуу учурлары көз жаздымында калып, унутулууга тийиш эмес. Улуу инсандар кандай күндөрдү баштан кечирген, алар жаңы турмушка, жаңы маданиятка, илим-билимге кандай абалда туруп умтулушкан, – буларды билүү өзүнчө бир таалим-сабак. Андай болсо, Тазабек Саманчиндин замандашы, айылдашы, белгилүү жазуучу, журналист, маркум Саткын Сасыкбаевдин эскерүүсүн далил катары көз алдыга келтирели: «Тазабек Саманчин иним менен жердеш, айылдаш, бирге өскөнүм мындай турсун, аны менен кичинемден бери тагдырлаш болчумун. Тазабек Атаке болушуна караштуу Кичи-Кеминдин оозундагы Жаңы-Жол кыштагында батрактын үй-бүлөсүндө 1909-жылы туулуп, төрт жаш баралында энесинен айрылат. 1916-жылдагы козголоңдун тушунда жети жаш кезинде атасы өлүп, томолой жетимдиктин чеңгелине түшөт. Эки көзү алайган, самсаалак кийимчен жаш баял бирөөнүн тезегин терип, отун жагып, 126 н чыгарып эптеп өлбөстүн күнүн көрөт. Менден эки жаш кичүү, ыйламысырагандай, көзүнүн агы гана көрүнгөн, жырткыч кийиз чокойду коңултак кийгендиктен бутунун канаган согончогу кызарып көрүнүп турган Тазабекти биринчи жолу 1920-жылы жазында Кичи-Кеминдеги жаңы ачылган мектептен көргөмүн. Ошондо мугалимдерибиз Садык Төлөгөнов, Мүсүраалы Копобаев, Дөөлөталы Келдибеков жана башкалар Тазабекке окшогон башка жырткыч кийимчен жүдөө балдарды да көрүшүп, жандары ачыган». (Кыргызстан маданияты, 7-декабрь, 1989-жыл.)

Тазабек Саманчиндин оор балалык күндөрүнүн дагы бир эпизоду тууралуу ошол эле Саткын Сасыкбаев дагы мындайча эскерген: «1921-жылы Тазабек экөөбүз Токмок шаарындагы

жетим балдар үйүнө, интернатка өткөнбүз. 1923-жылдын акырында интернат жабылып калып, өзгөчө Тазабек экөөбүз сандалып калганбыз. Мен айылга бирөөнүн жумушун кылып жүргөн, үйлөнө элек улуу бир тууганымды каралап кеткем. Тазабек бир өзбектин короосун шыпырып, уюн кайтарып, көчөгө айран көтөрүп сатып калган. Бир жолу бир тууганым менен Кара-Коңуз кыштагындагы бир бай дунгандын күрүчүн оруп келатып, Токмок шаарына кирсек, көчөдө өзбекче: «Катык, катык!» деп кыйкырып, айран сатып жүргөн Тазабекке капыстан жолугуп калганыбыз эсимде. Карапа кеселерге уютулган айранды кесеси менен биринин үстүнө бирин куюп, суу чакалап көтөрүп бараткансып, кыйкырып келаткан Тазабек мени оро-пара көрө коюп уялып, эки бети кыпкызыл болуп, айрандуу карапа, кеселерди жерге кое бетин басып, отура калганы көз алдымда. Көрсө, менден уялып, арданган тура! Тазабек намыскөй болчу. Бир тууганым ага жалынып, жалбарып эркелеткен эле...» (Ошондо)

Тазабек Саманчиндин балалыгы мына ушундайча оор жана татаал болгон. Бирок бул оорчулуктун, татаалдыктын кайгылуу жагынан башка да, оң жагы да бар эле. Оң жагы дегенибиз, мындай кыйын-кезең оор турмуш бир чети жаш баланы эртерээк турмушка бышырып, эрте көп нерселерге көзүн ачып, жаштайынан тажырыйбалуу кылып, эртерээк кагылып-согулуп, жашоо көйгөйлөрү жөнүндө эртерээк ойлонууга аргасыз кылган. Биздин оюбузча, мындай кыйын турмуш жаш Тазабекти окуп, илим-билим алмайынча өз алдынча бактылуу турмушка жетүү, адам болуу кыйын экендиги жөнүндөгү ойго такабай койгон болуу керек. Мына ошондуктан ал кыйынчылыкка карабай, өз бетинче маалыматтуу, билимдүү болууга тырышып, далалаттанган. «Жетим балдар үйүндө мен, Жапар, Ашыралы үчөөбүз ыр жаттап, «шыгыр» айтууга тың элек, Тазабектин шыгыр, декламация айтууга шыгы жок болчу. Бирок казакча ырларды, «Ак жол» гезитин көп окупчу. Аны туурап, мен да «Ак жол» гезитин окуй турган болгомун» (С.Сасыкбаев).

Мына ушинтип, жаш Тазабектин илим-билимге далалаты башталган. Токмоктогу жетим балдар үйүнөн кийин Тазабек Саманчин 2 жыл Алма-Ата шаарында окуган. (Анан Кирипроско которулган). Борбордук Азиядагы ири маданий борборлордун биринин окуу жайынан 2 жыл окушу анын кругозорун кеңейтип, маданий деңгээлин бир топ жогорулаткан, казак, орус тилин билүү жагынан өспүрүм өйдөлөп өскөн. Андан аркы турмуш жолун Тазабек Саманчин өзү мындай баяндайт: «Кыргыз техникумуна мен 1925-жылы кирип, аны 1929-жылкы биринчи

бүтүрүүчүлөрдүн катарында болдум. Бул окуу жайын ошол учурда өтө бир сонун кишилер башкарып окутту. Петр Кузьмич Юдахиндин ысымы көпчүлүк окуучуларыбызга белгилүү, кыргыздын биринчи агартуу маданий кадрларын даярдоочу окуу жайынын уюштуруучусу мына ушул киши болгон. Петр Кузьмичти окуу жайынын кадыресе гана башчысы деп айтууга болбойт эле, ал бизге чыныгы аталык камкордугун көрсөттү». (Кыргызстан маданияты, 20-декабрь, 1967-жыл.)

Кыргыз агартуу институтунда (кийин педтехникум деп аталган) билимдүү окутуучулардын лекцияларынын таасирин айтпаган күндө да, улут интеллигенциясынын биринчи карлыгачтары Мукай Элебаев, Касымалы Жантөшев, Жоомарт Бөкөнбаев, Жусуп Турусбеков сыяктуу илим-билимге, адабиятка көшөрүп умтулган чыгаан жаштар менен бирге окуу Тазабектин руханий-интеллект, аң сезим жактан тездеп өнүгүшүнө ургаалдуу ыңгай түзбөй койбогон. Ошол кезде Кыргыз агартуу институтунун студент жаштары айрыкча драмалык-театралдык оюндарды көрсөтүү жагынан өтө активдүү болушкандыгын тарыхый фактылар күбөлөп турат. Ошондой драмалык-театралдык студенттик ишмердикке Тазабек Саманчин да активдүү тартылган. Буга төмөнкү эскерүү далил болуп берет: «Бир күнү Тазабек мага мындай деп калды:

– Ой, Тукей, бизде пьеса коюлмакчы болуп жатат. Анда көп киши катышкан сахнада эл омур-топур болуп, дүрбөй, мал үркүп, уйлар мөөрөйт. Мен уйду туурап мөөрөчүлөрдүн бири болдум. Сен кел, экөөбүз биригип мөөрөйбүз, жаш балдар да катышат, – десе болобу. Мен аны кызык көрүп, дароо макул болдум да, белгиленген күндө келип, бул оюнда Тазабек экөөбүз «мөөрөдүк». Анткени басмачылар кол салып киргенде катуу ызычуу болуп, уйлар мөөрөшөт экен. Биз муну туурап бердик. Бул жөнүндө жетимишинчи жылдарда мен пенсияга чыкканда сый тамак убагында Тазабек эскерип, Эл алдында сүйлөп, күлдүргөнү эсимде. Бирок, бул кайсы пьеса экенин экөөбүз тең эстей албай койдук. Тазабектин бул эскерүүсү пленкада жазылуу». (Тукей Кекиликов. Унутулбас Тазабек- Кыргызстан маданияты, 2-декабрь, 1989-жыл.)

Ушинтип институттагы драмалык-театралдык ийримге активдүү катышышы анын искусство боюнча түшүнүгүн кеңейтип, белгилүү бир драмалык-театралдык тажырыйбага ээ кылган. Анын кийинчерээк сахналарга коюлган «Берметтин уландары», «Абышкалардын жоругу», «Тоо арасында» сыяктуу пьесаларды жаратышы жана драматургия жанры жөнүндө макалаларды жазышы бекеринен болгон эмес. Келечектеги

илимпоз-филологдун драматургиялык шыгы Агартуу институтунда тутанган.

Алма-Ата шаарындагы окуусунан келип, Агартуу институтуна киргенге чейинки аралыкта Тазабек Саманчин тунгуч газетабыз «Эркин Тоо» басылмасынын редакциясында да иштөөгө үлгүргөн. Аны Алма-Атада окуп, билим даярдыгы бар экенин билип, айтылуу Сыдык Карачев өзү ишке чакырган экен. «Эркин тоодо» иштеген кезин Т.Саманчин өзү төмөнкүдөй деп эскергени бар: **«Токмоктогу балдар үйүнөн кеткенден кийин Алматыга барып, бир-эки жыл окуп, Фрунзеге келдим. Окуу башталуудан эрте келип калыптырмын. Күзгө чейин иштеп турууга туура келди. Ошентип ары ойлонуп бери ойлонуп, «Эркин Тоонун» редакциясына бардым. Ал жерден Сыдык Карачевге жолугуп, бир аз маектеше кеттим. Менин ал жайымды билгенден кийин: «Окууга өткөнгө чейин бизде иштеп тур, сага ылайыктуу кызмат бар» – десе болобу. Абдан сүйүнүп кеттим. Менин колумдан келе турган иш болду бекен? – деп сураштыра калдым. «Колуңдан келет, ымла түзөткүчтүн жардамчысы болосуң Арызыңды жазып келе бер, орноштурабыз»,– деп үйгө жиберди.**

Ошентип, мен жардамчы корректор болуп турдум. Корректүр кечке жуук ок турган болгондуктан, күндүз редакци 128 **келип, кызматкерлерге жардамдашып, материалдарды көчүрүүгө да катышып, редакциянын жумушу менен таанышып, толук аралаша кеттим. Кез-кезде өзүм да кабар жаза коюп жүрдүм. Мына ошентип, мен да редакциянын кызматкери болгом».** (Кыргызстан маданияты, 2-декабрь, 1989-жыл.) «Эркин Тоо» газетасында иштөө да анын турмуштук тажрыйбасынын жана маданий даярдыгынын дагы да өсүшүнө өбөлгө болбой койгон эмес.

Тазабек Саманчиндин илим-билим, маданий-интеллектуалдык камылгасынын кескин түрдө жогорулашына анын 1930-34-жылдарда Москвадагы Ленин атындагы педагогикалык институтта окушу таасир кылган. Советтер Союзунун борбору – Москванын маданий-интеллектуалдык чөйрөсү, педагогикалык институттан көрүнүктүү орус окумуштууларынан сабак алышы алыскы элеттен келген жаш тоолук жигиттин деңгээлин бир топ эле бийиктетип, акыры ал олуттуу илим-билим багажы менен, жаңы көз караш, түшүнүктөр менен байып, Кыргызстанга кайтып келген.

Тазабек Саманчиндин инсан катары, окумуштуу катары өсүшүнө таасирин тийгизген дагы бир жагдайга токтолбой коюу мүмкүн эмес. Т.Саманчиндин кагазга түшүрүлүп калган төмөнкү сөзү көп нерседен кабар берип турат: **«Бизге фольклорду жыйноо методикасын атактуу**

окумуштуу, фольклорчу-лингвист, профессор, Мамлекеттик сыйлыктын лауреаты Константин Кузьмич Юдахин үйрөттү. Ал бизге эл мурасынын асылдыгын, артыкчылыгын билгизип, аны сүйгүздү. Ленинграддык белгилүү этнограф Саул Матвеевич Абрамзон бизди Эл маданиятын изилдеп үйрөнүүгө көп жардам берди. Кыргыз фольклорунун белгилүү жыйноочусу мугалим Каюм Мифтаков да өзүнүн фольклор жыйноодогу бай тажрыйбасы менен тааныштырды.

Кыргыз акындарынын чыгармаларын изилдөөдөгү ишим туурасында казактын таланттуу жазуучусу жана окумуштуусу, кыргыз эл мурасы менен бүгүнкү жазуучулардын досу – маркум профессор Мухтар Оморханович Ауэзов жана СССР илимдер Академиясынын анык мүчөсү, ленинграддык окумуштуу Виктор Максимович Жирмунский мага көп кеңештерин айтышып, өздөрүнүн илимий изилдөөчүлүк тажрыйбалары менен бөлүштү». (Тазабек Саманчин. «Шыктандырган мезгил»- Кыргызстан маданияты, 20-декабрь, 1967-жыл.)

Дүйнөгө белгилүү В.М.Жирмунский, Мухтар Ауэзов, С.М.Абрамзон, К.К.Юдахин өндүү атактуу инсандар менен мамилелеш болуп, рдын акыл-кеңештерин угуу кыргыз окумуштуусунун дүйнө кабылдоосун ого бетер тереңдеткендиги бул фактылардан өзүнөн өзү көрүнүп турат. Ушундай чыгаан окумуштуулардын таасири астында Т.Саманчиндин элдик мурастарга кызыгуусу арткан. Т.Саманчин өз кезегинде азыр биз үчүн легенда сыяктуу болуп калган кыргыздын не бир улуу залкарлары менен көздөрү түрүүсүндө жолугуп, аңгемелешүү бактысына туш болгон. Дагы эле окумуштуунун өз эскерүүсүнө көңүл бурсак: **«Мен элдик адабий мурасты, акындардын чыгармаларын изилдеп жүрүп кыргыздын элдик маданиятынын атактуу өнүктүрүүчүлөрүнөн болгон улуу Токтогулду жана Сагымбайды көрдүм. Мураталы Күрөкеев, Тоголок Молдо, Шапак Рысмендеев, Жаңыбай Кожокеев, Актан Тыныбеков, Курман, Коргоол ырчылар сыяктуу кыргыздын атактуу акын, ырчы, манасчы, комузчу-музыканттары менен жолугушуп, аңгемелешип, кыргыздын маданий мурастары жөнүндө бир кыйла маалыматтарды жазып алгамын»** (Ошондо).

Тазабек Саманчиндин мына ушинтип, кыргыздын элдик маданиятынын атактуу өкүлдөрү менен кездешиши, баарлашып, сыр алышуусу анын өмүрү үчүн кайталангыс окуя болуп, илимпоздун акыл-эсин жана жан дүйнөсүн байыткан булактардан болгон жана анын эл акындарынын чыгармачылыгына кызыгып калышы бекеринен болгон эмес экен.

Мына ошентип, 30-жылдардын экинчи жарымында көркөм чыгармачылык жана илимизилдөө ишине Тазабек Саманчин бир кыйла олуттуу даярдык менен келген. Буга анын жогорудагы бир топ турмуштук жана илим-билим мектептеринен өткөндүгү күбө. Демек, Тазабек Саманчиндин 40-жылдардагы илим тармагындагы жемиштүү ишмердиги жана жетишкендиктери бекер жерден чыккан эмес деп айтууга негиздер бар.

Москвадан жогорку окуу жайын бүтүрүп келгенден кийин Тазабек Саманчин 2 жылдай агартуу системасында иштеп, андан соң 1936-жылдан баштап 1949-жылдын акырына чейин СССР илимдер академиясынын Кыргызстандагы филиалынын Тил жана адабият институтунда илимий кызматкер катары эмгектенген. 1948-жылы Мухтар Ауэзовдун жетекчилиги алдында биринчилерден болуп диссертация коргоп, филология илимдеринин кандидаты илимий даражасын алган. Аталган мезгил аралыгында Тазабек Саманчин сахналарга коюлган үч пьеса, «Боордоштор» аттуу бир аңгемелер жыйнагын, «Кылыч – жазуучу акын» деген монографиясын, «Кыргыз адабиятынын очерктери» китебин (Б.Богданова, Ө.Жакишев, К.Рахматуллин менен авторлош болуп) жазган жана ошондой эле, «Адабият сыны жана сынчылар жөнүндө», «Каныбек жөнүндө», «Токтогул Сатылган уулу», «Колониялык доордогу биздин адабият», «Кыргыз элинин адабияты», «XIX кылымдын аягындагы XX кылымдын башындагы кыргыздын жазуучу-акындарынын чыгармаларынын бөтөнчөлүктөрү», «Тоголок Молдонун өмүрү жана чыгармачылык жолу», «Коргоо драматургиясы», «Согуш күндөрүндөгү кыргыз драматургиясы», «Кыргыз совет адабияты 30 жыл ичинде», «Адилетсиз апыртмалуу сынга каршы», «Орус элинин улуу сынчысы» деген сыяктуу ж.б. бир катар сын жана адабият таануу мүнөзүндөгү макалаларды, изилдөөлөрдү жаратып, басма сөз бетине жарыялаган.

Бул жазган эмгектеринен Тазабек Саманчин өз мезгилинин абдан билимдүү инсаны экени, эстетикалык жана философиялык сабаттуулугу бар, адабий-тарыхый кругозору кыйла кенен, теориялык даярдыктан өткөн, методологиялык жактан тиешелүү камылгага ээ, адабий-көркөм табити сергек кыраакы адабиятчы-илимпоз экендиги айкын-ачык көрүнүп турат. Кандай гана маселе боюнча ой жүгүртпөсүн көз карашы дайыма ачык, ойлору так, акылы тунук таланттуу киши болгондугу дароо байкалат. «Колониялык доордогу биздин адабият» аттуу эмгеги оригиналдуу жазылган. XIX кылымдагы жана XX кылымдын башындагы кыргыз адабиятын Тазабек Саманчин ошол доордун социалдык-тарыхый, саясий-маданий контекстинде карап,

кызыктуу талдоолорду жасаган. Калыгул, Арстанбек, Молдо Кылыч сыяктуу улуу акындардын дүйнөгө болгон көз караштарын, поэтикалык чыгармачылыктарынын өзгөчөлүктөрүн мүнөздөп, булар жөнүндө биринчилерден болуп жалпы калайык-калкка терең мазмундуу аңгеме куруп берген. Айрыкча, орустун улуу сынчысы В.Г.Белинский жөнүндөгү көлөмдүү макаласы олуттуу жазылгандыгы менен айырмаланат. Тазабек Саманчин бул макаласында В.Г.Белинскийдин негизги эстетикалык, адабий-теориялык көз караштарын ынанарлык даражада далилдүү мүнөздөп түшүндүрүп, өзүнүн маданий-интеллектуалдык даярдыгынын бир топ жогору экендигин айкындай алган. «Коргоо драматургиясы» деген кеңири адабий сынында Улуу Ата Мекендик согуш учурундагы кыргыз драматургиясынын абалын аналитикалык талдоосу Т.Саманчиндин орустун адабий сынынан таалим алгандыгы жана көркөм чыгарманын спецификасын жакшы түшүнөрү көрүнүп турат.

Т.Саманчиндин илимий изилдөөлөрүнүн туу чокусу «Кылыч – жазуучу акын» аттуу монографиясы болуп эсептелет. Окумуштуу аталган изилдөөсүндө Молдо Кылычтын өмүрү жана чыгармачылык жолун кеңири изилдеген. Чыгармаларынын мазмунун, идеясын, көркөмдүк өзгөчөлүктөрүн, көркөм каражаттарын конкреттүү талдаган. Акындын калыптанышына таасир кылган факторлорду далилдүү ачып берген. Молдо Кылычтын чыгармачылыгы кыргыз көркөм сөз өнөрүнө алып келген жаңылыктарды аныктаган. Улуу жазгыч акындын чыгармачылыгын ошол доордун фонунан салып караган. Мурунку жана азыркы баалоодогу акындын көз карашындагы айрым карама-каршылыктарды Тазабек Саманчин Кыргыз жерине Россиялык капиталисттик мамилелердин кире башташы менен патриархалдык дүйнөнүн ыдыроо процесси аркылуу түшүндүргөн. Кыскасы, окумуштуу изилдөөсүндө историзм методологиясын жемиштүү колдонгон. Тазабек Саманчин ошол 40-жылдарда эле өз изилдөөсүндө Молдо Кылычка объективдүү баа берип, улуу акындын чыгармачылыгынын эл турмушунун күзгүсү экендигин тастыктаган. Илимпоз кийинки саясатчыларга окшоп, Молдо Кылычты улутчул, динчил, реакциячыл деп баалоого эч кандай жол берген эмес. Бүгүн, демократия убагында Молдо Кылычка биз кандай мамиле жасап, жогору баалап жатсак, Тазабек Саманчин улуу акындын кыргыз маданиятындагы кайталангыс ордун жана анын нукура элдүүлүгүн 40-жылдары эле калыс аныктап ачып берген.

Кыскасын айтканда, Тазабек Саманчин өзүнүн 40-жылдардагы сынчылык жана адабият таануучулук ишмердиги менен 20-30-жылдарда Токчоро Жолдошев алгачкы саамалык кыштарын

койгон адабий сынды жаңы деңгээлге көтөрүп чыккан. Тагыраак айтканда, профессионал адабий илимдин пайдубалын түптөгөн десек жаңылышпайбыз. Тазабек Саманчиндин чыгармачылыгын 20-жылдардагы Токчоро Жолдошевдин доору менен кийинки Кеңешбек Асаналиевдин доорунун ортосундагы көпүрө десек болор эле.

Адабий сындын тарыхын изилдеген окумуштуу К.Байжигитов «**Айрыкча Т.Саманчиндин «Кылыч – жазуучу акын» аттуу илимий эмгеги өзүнүн мазмундуулугу боюнча кыргыз адабий таануусунун олуттуу үлгөрүнө жатат**», деп баалайт (Кыргыз адабият таануу илими жана сыны, – Бишкек, 2005, 15-бет). Чындыгында ушундай баа өз учурунда, 40-жылдары эле берилиш керек эле. Бирок мунун ордуна эмне болду? Т.Саманчин капысынан кандай адилетсиздикке дуушар болгон? Эмики сөз ушул жөнүндө болсун.

ВКП(б) БКнын 1946-жылы 14-августа «Звезда» жана «Ленинград» журналдары жөнүндөгү Ждановдун докладынан кийин атайын саясий токтому чыгып, ушундан баштап, союздук республикаларда идеологиялык тазалоо жумуштары башталат. Союздагы бир катар калктардын элдик эпостору зыяндуу деп табылат. Кыргызстандагы бийлик өкүлдөрү да жогорудагы партиялык токтомдун талаптарын аткарып, Кремльге отчет берүү үчүн «күнөөлүлөрдү», «космополиттерди» «буржуазиячыл-улутчулдарды» издөө компаниясын баштайт. Биринчи иретте, кылдан кыйкым табуу максатында Тил жана адабият институту текшерүүгө алынат. Алгачкылардан болуп «Колониялык доордогу кыргыз адабиятынын» автору Тазабек Саманчин идеологиялык «кылтакка» илинет. Кыргызст: 130 КП(б) БКнын 1947-жылкы 9-сентябрдагы кеңешмесинин № 614-протоколунан:

О работе ИЯЛн Кир филиала АН СССР.

...Институт медленно перестраивает свою работу в соответствии с постановлениями ЦК КП(б) по идеологическим вопросам и докладом тов. Жданова О журналах «Звезда», «Ленинград»...

... «В разделе Киргизская литература колониальной эпохи «Очерков истории киргизской литературы» автор Т.Саманчин по существу отрицает и затуманивает классовую борьбу в Киргизии...

...вопросы колонизации Киргизии Россией, рассматривает эту колонизацию только как абсолютное зло, как источник «Зарзаманов» (эпоху страданий)...

...освещает творчество акына Калыгула только с положительной стороны... не раскрыты противоречия в творчестве акынов Арстанбека, Молдо Кылыча и др...

Мунун артынан Кыргызстан КП(б) БКнын пропаганда боюнча секретары К.Орозалиевдин «**Кыргызстанда тарыхый илимди жана адабиятты өнүктүрүүнүн маанилүү милдеттери**» аттуу макаласы «Кызыл Кыргызстан» (12-октябрь, 1947-жыл) газетасына жарыяланып, анда Тазабек Саманчин кыргыздын «улутчул-реакциячыл» акындарын изилдегени үчүн кескин сынга алынат. Ак жеринен караланып жаткан Т.Саманчинге сокку артынан сокку урулат. 1949-жылы 10-апрелде расмий бийликтин тымызын көкүтүүсү менен П.Балтин, Г.Нуров, Ж.Самаганов сыяктуу уюшкан демоогордун тобу «Кызыл Кыргызстан» газетасына «**Т.Саманчиндин эмгектериндеги космополитизм жана буржуазиячыл-улутчулдук рецидивдер**» деген каралаган макаланы жарыялайт. Идеологиялык катаал машина анын окумуштуунун арыз-муңун укпай, каалагандай тебелеп-тепсейт. Акыры Т.Саманчин ак жеринен күйүп, 1949-жылы 10-жылга түрмөгө кесилет. ВКП (б) БКнын айтылуу чуулгандуу токтому мына ушинтип Советтер Союзунда далай таланттардын тагдырын талкалаган. Маркум Салижан Жигитов минтип туура жазган:

«ВКП (б) БКнын адабият жана искусство маселелери боюнча кабыл алган токтомдорунун көркөм адабиятка тийгизген шарапаты аз, кесепети көп болгон. Маселен, ал токтомдор турмушка ашырылып жатканда газета-журналдык сында адабият, көркөм өнөр проблемаларынын чыгармачылык духта талкуулоо көбүнчө «төпөштөмө» сын менен алмаштырылган. Тигил же бул чыгармалар баалана келгенде, бир даары эч негизсиз эле жалган салаалуу, саясий залалдуу деп жарыяланса, бир даары эч жөнү жок эле мактала берген. Саясий демоогонияга жамынып, жок жерден идеялык каталар таап жиберүү, түздү ийри кылып көрсөтүү, айрым жазуучуларды «төө бастыга» алуу, актуалдуу идеялык талаптарга далдаланып, каршылашкан же көрө албаган калемдешин басма сөз бетинде жаманатты кылуу согуштан соңку кыргыз адабий сында көбүрөөк орун алган» («Советтик Кыргызстан», 5-август, 1990-жыл).

Тазабек Саманчин ушундай илдеттин курмандыгы болгон.

Окумуштуу камалгандан кийин анын «Кылыч – жазуучу акын» деген таланттуу монографиясы зыяндуу эмгек катары пайдалануудан алынып ташталган. Кийин кайра куруу доору келгенде гана атайын расмий комиссия 1988-жылы Молдо Кылычтын чыгармачылыгы жөнүндө оң чечим чыгаргандан соң Т.Саманчиндин аталган монографиясы эл журтка кайра кайрылып келди. Эмгек «Ала-Тоо» журналына кайрадан жарыяланды (№ 8, 1989). Молдо Кылыч

реабилитациялангандан кийин айтылуу классик-адабиятчы Кеңешбек Асаналиев «Башат» аттуу макаласында («Кыргызстан маданияты», 31-август, 1989-жыл) төмөндөгүчө жазган эле:

«Молдо Кылыч өзүнүн бүткүл билимин, акындык өнөрүн элдин маданиятын өнүктүрүүгө жумшаган. Ошондуктан ал жазма адабиятынын башатында турган башат. Бул караңгылыктан, түпкүрдөн жылчык таап, көз таап жарыкка чыгуу. Молдо Кылыч ошол башаттай. «Зар заман» - бул барыдан мурда акындын кыргыз турмушу, кыргыз тагдыры жөнүндөгү бүтүндөй бир философиялык ой толгоолору, акындын жүрөктөн чыккан муңзары, күткөн үмүт-тилеги, эртеңки идеалы».

Мына ушул К.Асаналиев айткандай ойду Тазабек Саманчин өзүнүн изилдөөсүндө 40-жылдары эле бекемдеген болучу. Тазабек Саманчиндин учурунда Молдо Кылыч жөнүндө айткан даанышман оюнун тууралыгын кыргыз адабий илими мына ушинтип 40 жылдан кийин моюнга алып отурат. **«Молдо Кылычтын актай турган эч нерсеси жок. Аны жөн эле изилдеш керек, окуш керек. Идеясын бурмалабай түшүнүү керек. Ошондо Молдо Кылыч болот»**,– деген Т. Саманчин.

Бирок Т. Саманчин 1954-жылы түрмөдөн бошонуп келип, андан соң күнөөсүз катары актоо кагазын колуна алса да, ага өлөөр өлгөнчө акыйкат мамиле жасалбады.

Адегенде эч ким жумушка албай бош жүрдү. Кирбеген жери, жазбаган мекемеси калбаган. Акыры арызданып жүрүп, котормочулук иш менен алек болууга араң уруксат алыптыр. 1989-жылы байбичеси Гүлбара эже минтип эскерген:

«Баарынан да өзүнүн ак экендиги жөнүндөгү күбөлүктү колуна көтөрүп жүрүп, кайда барбасын бюрократтык машиналарды иштетип турган чиновниктерге өзүнүн ак экендигин, туура эмес камалгандыгын эч бир түшүндүрө албай койгонун айтканда, уккан кишинин көкүрөгү өрттөнүп кетчү. Ызасына чыдабай буркурап ыйлай жиберчү». («Ала-Тоо» журналы №8, 153- бет.)

70-жылдары «Макал-ылакаптан романга» деген көлөмдүү илимий китеби басмадан чыгып

жаткан жеринен токтотулган. 1976-жылы өкмөттүк цензура жазуучулардын справочнигинен Тазабек Саманчин алынсын, антпесеңер китебинер чыкпайт дегенде, акыйкатсыздык уланып жатканына жаны күйгөн окумуштуу басмага келип төмөндөгүдөй дегенин жазуучу Жылкычы Жапиев эскерип жазган:

« - Мына, буларга мен канча жолу айтып, канча жолу көргөзөм, - деп калчылдап атып төш чөнтөгүнөн бир ууч кагаз алып чыкты. – Мына мени актаган документ. Мына, менин илимий даражамды калыбына келтирген кагазы. Мынакей түрмөдөн бошонду дегени... Күнөөсү жок камалган дегени мына... Бары турат го...- Эмне мени мынча кыйнашат... Ден соолуктан ажырап калганым да... Минтип киши болуп киши эмес, шал болуп калганым да...- Аксакалдын үнүнөн үмүт менен арман аралаш угулду. Үмүт менен арман... Үмүтүнөн арманы арбын көрүндү. Андай дейин десең жакшылык менен жамандыктын далайын көргөн, сырдуу карт көөдөндөн үмүтү ай чапчыган, күн чапчыган күлүктөй булкунуп чыгып атпайбы... Эмнеси болсо да, аксакалдын кай арманы турса да, бири кем дүйнө деген эске түшөт экен». (Ошондо)

Тазабек Саманчин мына ушундай оор моралдык-психологиялык абалда жүрүп, акырында катуу ооруп 1979-жылы көз жумган. Ошондой кыйын абалда жүрсө да, М.Горькийдин чыгармалар жыйнагынын 1-2-томун, Лев Толстойдун «Анна Каренинасын» Рабиндранат Тагордун Аңгемелер китебин, В.Г.Белинскийдин «Гоголго катын» которуп басмадан чыгарган. Дагы бир нече пьесаларды орусчадан которуп, сахналарга койдурган.

Мына эми, СССР доору, сталиндик акимчил система кыйрап, кыргыз эли эгемендүүлүккө жетишкен кезде гана улуттук маданиятка өзүнүн патриоттук салымын кошкон чыгаан окумуштуу Тазабек Саманчиндин мурастарын изилдеп, акыйкат баалап, тиешелүү ордуна коюп, тарыхтын сыйлуу төрүнөн орун берүүгө кезек келип отурат.